

Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Нац. НДІ українознав. та всесвіт. історії. – К., 2012. – 712 с. – ISBN 978-966-02-6249-2

Анотована книжка Ірини Ворончук буде цікава не лише фахівцям з історичної демографії, але й усім, хто має справу з соціальною історією Ранньомодерної доби. Том на кількості сторінок читається легко, попри свою потужну інформативну насиченість.

Що впадає в очі найперше – це очевидна опора Авторки на джерела, як опубліковані, так – і в найбільшій мірі – на архівні, зокрема актові книги гродських і земських судів Луцького, Володимирського, Кременецького повітів Волинського воєводства, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ. Доповнений документами, розшуканими в польських і українських архівосховищах, актовий матеріал стає основним, на якому І. Ворончук перевіряє висновки своїх попередників щодо параметрів чисельності, станового співвідношення, величини домогосподарств і “демографічної ментальності” кожного стану, втрат унаслідок різноманітних катаклізмів населення Волині XVI – першої половини XVII ст. і подає власні розрахунки.

Не заглиблюючись у термінологічні аспекти й методологічні тонкощі, обґрунтовані й застосовані в дослідженні, наведемо лише основні висновки щодо демографічної поведінки населення регіону, до яких прийшла Авторка. Так, І. Ворончук з'ясувала, що для всіх станів тогочасного соціуму була характерною націленість на плідність і максимальне використання можливостей репродуктивного віку людини, що зумовлювалося кричуще високим рівнем смертності. Це тягло за собою багатодітність: вдівці щонайшвидше підшукували здатних продовжити їхній рід дружин, а брати і дядьки намагалися, не затаюючи часу, віддати заміж вдруге і втретє (а подеколи – і вчетверте) овдовілих родичок.

13–18-річних дівчат-шляхтянок і на кілька років старших від них хлопців батьки одружували, не цікавлячись при цьому їхньою думкою. “Романтика” лишалася обабіч, а на перший план виходили цілком приземлені матеріальні інтереси і соціальний престиж родини. Тож, шлюби із великою (до кількох десятиліть) різницею у віці між членами подружжя не були дивиною. Стосунки всередині родини лишалися патріархальними: підвладність домочадців батькові/чоловіку/господарю була беззаперечною.

Багатодітними були, як князівські і шляхетські, так міщанські й селянські родини. Коефіцієнт дітності шляхетських родин складав, за підрахунками І. Ворончук, 5,78 особи. При цьому, багатодітними, тобто такими, де дітей було п'ять і більше (максимально із зафіксованих – 17 дітей), були майже 60 % шляхетських родин. За своєю первісною структурою шляхетська родина була нуклеарною (батько, мати і їхні діти) і, таким чином, мала коефіцієнт 7,7 особи. Однак, як доводить Авторка, біологічна шляхетська родина становила фактично “єдиний, нероздільний організм” із домочадцями (незаміжними й неодруженими чи пристарілими родичами, службою, челяддю), які мешкали у тому ж домогосподарстві, коефіцієнт якого відповідно зростав до 18–20 осіб. Складнішою була структура магнатського двору, який нараховував щонайменше 50 осіб.

Середній показник волинської міщанської родини, на думку І. Ворончук, становив 6,3 особи, при цьому частина родин була нуклеарними, але було й багато складних родин (2–3 чи більше нуклеарних). В одному будинку часто мешкали сусіди, не будучи при цьому спорідненими. Дослідниця зауважує, що до уваги слід брати коморників та підсусідків, службу і челядь, що дає загалом 1,2 родини чи 7,5 особи на один міський дим.

Домінуючою формою селянського господарства лишалося дворище, що зумовлювалося потребою селянської родини у великій кількості робочих рук для обробітку чималих земельних наділів. Звідси випливала “консервація” великої селянської родини, яка в середньому нараховувала 8 осіб.

Якщо ж урахувати, що “під одним дахом” найчастіше проживало кілька поколінь однієї родини чи одружені брати, то коефіцієнт пересічного селянського домогосподарства складе 1,3 родини, тобто 10,4 особи. До цього слід додати десь по одному коморнику, підсусідку і челядину, тоді отримаємо щонайменше 11,5–12,5 осіб на окреме селянське домогосподарство.

Авторка розглядає такі демографічні чинники, як пошесті, голод, пожежі й татарські напади на Волинь. Втрати він останнього, на її думку, становили десь півмільйона виведених у ясир і вбитих під час нападів осіб. Підсумовуючи, дослідниця подає цифру 1,3 млн. осіб населення Волині на середину XVII ст., де близько 4 % припадало на шляхту (10,16% – разом із дворовою службою), трохи більше 20 % – на міщанство, піввідсотка – на духівництво і майже 70% – на селянство. І. Ворончук кваліфікує ці показники як “справжній демографічний бум”, за яким прийшло століття “катастрофічного зменшення чисельності населення” внаслідок подій, пов’язаних із Хмельниччиною та Руїною.

Вагому частину роботи становлять додатки, де в табличній формі подано основні демографічні дані, якими оперовано під час дослідження. До тексту підібрано численні ілюстрації – тогочасні малюнки на “демографічну тематику” (як-от, алегоричне зображення шлюбного союзу, “породілля з повитухами”, шляхетський маєток тощо, а також портрети окремих згадуваних у роботі осіб). Загалом, книжка справляє найпозитивніше враження і за змістом (як науковий доробок Авторки), і за формою (як конкретне поліграфічне втілення цього доробку).

Світлана ПОТАПЕНКО (Київ)

* * *

Горобець С., Ситий І. Чернігівщина козацька. Ройська сотня. Історія створення, населені пункти, сотенна старшина / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського [та ін.]. – Чернігів: Десна Поліграф, 2012. – 167 с. – ISBN 978-966-2646-32-0

Видання присвячене дослідженню історії Ройської сотні Чернігівського полку. Сотня з центром у селі Роїще вперше згадується в універсалі гетьмана І. Виговського від 11 лютого 1659 р. Хоча за непевними відомостями вона мала би ще існувати з 1648 р., а основу її території сформували землі, на яких ще від 1625 р. на підставі королівського привілею була осаджена чернігівська козацька хоругва. Ройська сотня проіснувала понад 120 років і припинила своє функціонування з ліквідацією Гетьманщини та козацького устрою.

Автори зазначають, що “пропонована робота являє собою один з перших кроків у напрямку дослідження сотні” (с. 4). У першому розділі книжки розглядаються питання про утворення сотні та формування її території (с. 5–22). Наступні розділи подають списки сотників, а також сотенної старшини: отаманів, писарів, осавулів, хорунжих. Вони супроводжуються біографічними довідками про кожну особу (с. 23–38). Далі докладно розглядається історія населених пунктів, що входили до складу сотні (с. 39–108). Для кожного поселення вказано час виникнення, хто був власником, кількість дворів, наявність церков, млинів, шкіл, шпиталів, шинків, приїжджих дворів. Також фіксуються основні

козацькі родини. Книгу доповнюють кілька схем і карт (с. 109–113). Серед джерел і літератури (с. 114–166) на особливу увагу заслуговують раніше неопубліковані матеріали зі збірок Чернігівського обласного всторичного музею ім. В. Тарновського та з фондів Центрального державного історичного архіву України в Києві.

Зацікавлення дослідників генеалогії передовсім викличуть біограми сотників та інших представників сотенної старшини. Книга вводить у науковий обіг значний масив документальних матеріалів.

Андрій ГРЕЧИЛО (Львів)